

ENRIC QUEROL COLL

CRISTÒFOL DESPUIG, *PUGNA PRO PATRIA*.
NOVES DADES BIOGRÀFIQUES SOBRE
L'AUTOR DELS *COL·LOQUIS**

Després dels estudis d'Eulàlia Duran (1981) i de Josep Solervicens (1996, 1997, 1998) els *Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, única obra coneguda de Cristòfol Despuig, han estat ben incardinats i contextualitzats, tant a nivell de gènere com de tradició literària. Entenem els *Colloquis* dins el corrent de diàlegs renaixentistes, gènere força productiu durant el segle XVI tant a Catalunya com sobretot a València, i no, malgrat les objeccions de Massip (1999), com una obra historiogràfica.

En canvi, a nivell biogràfic queden encara moltes zones grises que cal il·luminar per gaudir d'una perspectiva més àmplia sobre l'autor i, de retruc, sobre la seva obra. Les notícies aportades per Rovira (1996) en la seva recerca sobre els nobles tortosins avalen aquestes paraules i marquen diverses vies d'investigació. Aquest paper, per tant, no vol sinó presentar els resultats de la recerca arxivística efectuada sobre l'autor més emblemàtic de les lletres catalanes del Renaixement, alhora que posar en relleu —i aquesta és potser una faceta inèdita— fins a quin punt les dades biogràfiques i personals aplegades sobre el Despuig *real* es veuen reflectides i projectades ben palesament a nivell textual. La distància entre la ficció i la realitat de l'autor queda ben escurçada, i aquest *pont* ens permet entendre l'obra —sense excloure, naturalment, altres visions— com una peça més del pla de Despuig per regir la ciutat de Tortosa, autèntic *leitmotiv* vital. De fet, ja en el paràgraf introductori a l'obra l'autor ens posa al corrent de que oferirà «avisos y consells saludables per al bon estament y regiment de la ciutat e sos particulars» (DURAN, 1981:

* Aquest estudi s'inscriu en el projecte BFF2002-04197-C03-03 (MCyT) dirigit per Josep Solervicens.

51).¹ La funcionalitat de l'obra, com a eina destinada a incidir en la societat queda encara més refermada.

L'exercici no voldria circumscriure i encotillar l'autor en un àmbit localista, negligint altres dimensions més ambicioses de la seva obra en les que desenvolupa plenament el seu calat intel·lectual —política internacional de l'emperador, paper del papat, reforma de la cristiandat, relacions entre Catalunya i Castella dins el context de la política hispana, progressiva castellanització de les classes nobles catalanes, etc.—, sinó assentar, en la mesura que m'és possible, les bases reals del *modus agendi* de Despuig, al nivell que va poder exercir la pràctica de govern, i les relacions que establí amb els mecanismes de poder.

Per mor de la claredat, he dividit l'estudi en dues parts: en primer lloc s'exposen les dades biogràfiques recollides sobre l'autor. Com a novetats més importants destacaria l'aprofundiment en la genealogia familiar, que ens permet valorar l'autor en el marc social que li pertocà viure, o la implicació del noble tortosí en les bandositats locals, factor que obstaculitzarà la seva promoció en l'organigrama polític dels Àustria. En un segon terme, presento les notícies que tenen una incidència directa sobre el text dels *Colloquis* i que ens ajuden a la seva recta interpretació o aclariment: la naturalesa de l'enfrontament amb el bisbe Fernando de Loaces, un dels homes forts de la Inquisició a la Corona d'Aragó, la pràctica en el govern municipal i els paral·lelismes que s'observen entre aquesta i els projectes exposats al text, etc. Per últim, en apèndix, transcriu el darrer testament de Cristòfol Despuig, redactat l'agost de 1574 poc abans de morir.

LA GENEALOGIA I L'ENTORN FAMILIAR

Segons el mateix Despuig, la branca tortosina provenia de Roger Despuig, un dels quatre cavallers que van escalar en primer lloc la muralla de la Suda en l'episodi de la conquesta de la ciutat per Ramon Berenguer IV (1148), i que fou premiat amb el senyoriu de Paüls, l'heretat i torre de Llaber i la casa pairal del carrer del Portal de la Rosa a Tortosa. A hores d'ara, no podem demostrar documentalment aques-

ta asseveració, tot i que hi ha constància que ja el 1228 un tal Joan Despuig era senyor de Paüls. En tot cas, i com veurem més endavant, en el seu testament Despuig recalca també el seu lligam amb el mitificat personatge de la conquesta.

Els lligams que podem considerar contrastats es remunten fins el 1390, en què trobem un tal Gilabert Despuig *senior*, patró del benifet de Sant Joan Baptista de la Seu.² Fills d'aquest Gilabert són un Gilabert *junior*, mort cap als vint-i-cinc anys sense descendència, i Marimonda, casada en primeres núpcies amb Pere Macip i en segones amb Berenguer de Vilamarí, segurament emparentat amb els militars tortosins Bernat de Vilamarí i Joan de Vilamarí, a qui se li atorgà el títol de comte de Palamós (1466-1480) en premi als serveis efectuats a Joan II durant la Guerra Civil.

Marimonda engendrà Francisquina Macip, la qual es maridà amb Francesc de Brusca, o Brusca-Despuig, senyor d'Ortells. Aquest llinatge havia emparentat ja d'antic amb els Despuig, per la qual cosa cap a mitjan segle xv eren els senyors de Paüls, el domini dels Despuig per excel·lència, com explica Martí de Viciana (1972, vol. II: 86-87).³ Del matrimoni entre Francisquina i Francesc de Brusca va nàixer Pere Despuig, que agafà el segon cognom matern per a poder rebre l'herència de l'avi Gilabert Despuig, el qual havia disposat que el patrimoni familiar passés a dita Francisquina i son fill mascle amb la condició de «retinendo cognomen de Despuig».⁴

El donzell Pere Despuig, veguer el trienni 1459-1461, procurador en cap el 1468-1469, el 1473-1474 i el 1481-1482, es va casar el 1455 amb Francina Pinyol,⁵ d'una de les famílies de l'oligarquia local, amb la qual va tenir Pere-Joan Despuig, veguer de la ciutat el

1. En números romans s'indica el col·loqui citat, seguit de la pàgina segons l'edició de Duran (1981).

2. ADTo (=Arxiu Diocesà de Tortosa). Causes beneficials. Tortosa, Sant Joan del Camp (Pasqual Cifre). Aquell any es casà amb Isabel Riera.

3. Una altra prova d'aquest entroncament entre els Brusca i els Despuig la tenim en el fet que Cristòfol Despuig era patró del benifet de Sant Joan Evangelista d'Albocàsser, fundat per Tírig de Brusca (ADTo. Causes beneficials. Albocàsser 3).

4. ADTo. Causes Beneficials. Tortosa, Santa Clara (Pascal Cifre). Pere Despuig nasqué a Ortells (els Ports), a la casa paterna.

5. ADTo. Causes Beneficials. Tortosa 15, Sant Bertomeu, s/f.

1506-1508 i procurador en cap el 1509-1510. Aquest Pere-Joan, pare de Cristòfol, es casà amb Francina Savartés, filla d'un jurista oriünd de Traiguera. Del matrimoni van nàixer vuit fills, entre ells Onofre-Pere, Lluís Joan i el nostre home, Cristòfol-Jeroni, nat el 1510, el qual es casà amb Maciana Curto el 1530, amb la qual va tenir nou fills (MUÑOZ, 1994: 17).

Aquesta nova fornada de dades sobre els Despuig quatrecentistes no acaba d'aclarir, però, la relació parentiva amb la rama valenciana de la família, que va donar dos mestres de Montesa, Lluís i Bernat Despuig. Segons l'autor, Pere Despuig era nebot del mestre de Montesa Lluís Despuig, el qual li encomanà la fortalesa de Peníscola durant la Guerra Civil catalana mentre guerrejava pel Principat: «seguí lo rey y era mon avi. La causa fou aquesta, que ell era nebot de don Lluís Despuig mestre de Montesa, aquell tan gran privat del rey don Alonso» (v: 174-176). La documentació arxivística corrobora aquest punt: el maig de 1473 Pere Despuig consta com a batlle del castell de Peníscola,⁶ mentre que, almenys entre el febrer de 1470 i el juny de 1477, apareix com a procurador de Lluís Despuig.⁷

En definitiva, al principi del segle XVI els Despuig eren una de les cases més poderoses de l'oligarquia tortosina, gràcies, en part, a l'ajut donat a la causa de Joan II. Hem vist ja com tant l'avi com el pare de Cristòfol havien desenvolupat el càrrec de veguer de la ciutat. L'avi havia estat també diputat local —responsable de cobrar els impostos de la Generalitat— el 1471-1473.

La família Despuig ocupava també llocs rellevants dins l'Església local. Aldonça Savartés, tia de Cristòfol, era abadessa del monestir de Santa Clara en el qual el 1512 ingressava Joana Sebastiana, germana de l'autor,⁸ que segons Rovira (1996:119) arribà també a ser abadessa del convent. D'altra banda, son germà Joan-Lluís obtingué una canongia

6. ACTo (=Arxiu de la Catedral de Tortosa). Man. Not. Miquel Solà 15, s/f. 11 de maig de 1473.

7. ACTo. Man. Not. Miquel Solà 10, s/f. 25 de febrer de 1470; Man. Not. Miquel Solà 20, s/f. 10 de juny de 1477.

8. AHCTE. (=Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre). Man. Not. 1263, s/f., 13 de febrer de 1512.

a la Seu abans del 1529, mentre que, el 1548, Onofre, fill de Cristòfol, fou collat també com a canonge.⁹

A més d'aquests parents més directes, hem d'afegir la xarxa familiar secundària: son cunyat Joanot de Cubells, donzell de Morella; el sogre Esteve Curto, síndic del braç reial tortosí a les Corts de Montsó de 1510, insaculat a la bossa de procurador en cap; el cunyat Mateu Curto, síndic a les Corts de 1564 i procurador en cap el 1565; son gendre Mateu-Aníbal d'Aldana, fill de Joan d'Aldana, heroi de la batalla de Pavia, en la qual féu presoner Francesc I de França (cf. MARTORELL, 1997: 206-218), l'altre gendre, Francesc Corder, procurador en cap el 1573-1574 i veguer de Girona el 1581-1584, etc. Podem afirmar que l'entorn familiar de l'autor ocupava els mecanismes de poder local.

EL MÓN LITERARI TORTOSÍ

A l'estudi preliminar de la seva edició dels *Colloquis*, Eulàlia Duran (1981) parlava de la «migrada» vida intel·lectual que ofería la Tortosa de mitjan segle XVI. Aquesta valoració desencadenà una polèmica sobre l'estat intel·lectual de la ciutat entre Jesús Massip (1981; 1982) i Duran (1982) a les pàgines de «Serra d'Or». Massip, en l'afany d'acumular proves del desenvolupament cultural i la «salut mental», com ell diu, de la societat tortosina, ficava en un mateix sac teòlegs escolàstics com ara Sorió, el suposat caràcter integrador envers els moriscos del bisbe dominic Juan Izquierdo i l'impuls intel·lectual que suposaren els Reials Col·legis. No cal tornar-hi; basta dir que la Universitat tortosina, tot i els avantatges de comptar amb aquesta institució a la ciutat, no fou mai cap referent humanístic, regida com estava pels dominics —recordem també l'estret lligam de l'orde amb la Inquisició—, i que el Col·legi de Sant Jaume i Sant Maties fou una eina més del pla de la Corona per a assimilar culturalment els moriscos. Duran (1982: 43) incideix en el fet que hem de buscar la clau del desenvolupament cultural tortosí en la seva situació de pas obligatori, equidistant entre Barcelona i València. Tanmateix, penso que a més dels freqüents contactes amb

9. ACTo. Man. Not. Pere Perera 14, s/f. 1 de febrer de 1548.

els visitants, com el *Don Pedro dels Colloquis*, el territori comptava amb elements autòctons interessants des d'un punt de vista literari.

Allunyats de l'esperit erasmista i innovador de Despuig, tal i com Duran (1982: 43) recorda a Massip, tenim el teòleg Baltasar Sorió, així com d'altres com ara el dominic Jeroni Taix, autor del conegut *Llibre de la institució [...] del roser* (Barcelona, 1556),¹⁰ o el prevere Bartomeu Cucala, de Sant Mateu, autor del *Baculus clericalis* (València, 1529).¹¹ El *Baculus* fou un text important per a la formació del baix clergat i comptà amb no menys de tretze edicions en castellà i català entre 1529 i 1563 (PENA, 1997: 353).

Lluny d'aquest món escolàstic i clerical tenim l'escriptor neollatí valencià Jaume-Joan Falcó. Nomenat lloctinent del mestre de Montesa al Maestrat, passà a residir a Sant Mateu durant la dècada de 1560, segons Martí de Viciana (IBORRA, 2002: 149). Falcó gaudí d'un enorme prestigi com a poeta i matemàtic, i tot que els seus epigrames foren publicats pòstumament,¹² Despuig, de ben segur, va tenir oportunitat de conèixer personalment l'home i l'obra.

Més significatiu, segurament, per a la seva formació literària són els contactes que va establir amb personatges relacionats amb el proper monestir de Benifassà. Aquest monestir cistercenc estava lligat humanament i econòmicament amb la ciutat de Tortosa, on posseïa gran part de les seves propietats i d'on provenien molts dels monjos i abats. En primer lloc, cal mencionar l'abat Jeroni Sans, autor d'una genealogia dels reis d'Aragó, *Aragonum clara insignia regum* (Valencia, 1541) —avui perduda—, dedicada al vicescancer del Consell d'Aragó Miquel Mai, així com d'una *Vita Johannis II*, citada pel mateix Despuig (v, 155), també perduda. L'única obra que ens ha arribat de Sans, *La regla y vida de San Benito en romance y en latín* (València, 1543), no ens permet de valorar les seves qualitats com a historiador. A més de les notes biobi-

10. Taix portà una vida itinerant a diferents convents de l'orde. Està documentat residint a la ciutat el 1539 i el 1552-1555, com a administrador de l'obra dels Reials Col·legis (QUEROL COLL, 1999: 128-129).

11. El 1538 Cucala nomenà procurador Jaume Vidal, autor d'un dels epigrames llatins preliminars als *Colloquis*, a fi de cobrar un censal a Tortosa. ACTo. Man. Not. Pere Perera 6, s/f. 8 de febrer de 1538.

12. *Operum poeticonum* (Barcelona, 1624); *Epigrammata* (València, 1647).

bliogràfiques aportades per Ximeno (1747-1749, vol. 1: 128), la principal font d'informació sobre aquest interessant personatge és el *Libre de la fundació del monestir y convent de Nra. Senyora de Benifaçà* (1586), crònica manuscrita del convent redactada per l'abat tortosí Miquel-Joan Gisbert.¹³ Sans morí a Tortosa el desembre de 1554, probablement a la casa que els cistercencs posseïen a la ciutat (cf. QUEROL COLL, 1999: 122-123). Sembla lògic pensar que Despuig i l'abat intercanviessin impressions sobre els seus interessos historiogràfics. A més a més, com veurem més endavant, Sans fou nomenat jutge apostòlic en el plet entre el Capítol i el bisbe Loaces sobre la negativa d'aquest a contribuir a l'obra de la Seu tortosina. Almenys en dues ocasions Despuig fou comissionat pel Consell per a entrevistar-se amb l'abat a Benifassà i mirar d'afavorir la causa dels capitulars, amb els quals feien front comú.

També entre Benifassà i Tortosa trobem Cosme Violaigua. Aquest teòleg, mestre d'obres de la catedral de Tortosa, segons Matamoros (1932: 70-71) i, més probablement, procurador del mestre d'obres de la catedral, va estar també implicat directament en l'afer entre Fernando de Loaces i el Capítol, exercint de síndic d'aquesta institució. Violaigua era també aficionat a les lletres, tot i que sols li coneixem uns versos llatins elogiosos que prologuen l'oració retòrica *Patribus iuratis pro numere oratorio musas nuper condito eucharistia per discipulum Pontum Patricium adulescentem publice habita* (València, 1549), obra del professor de l'Estudi valencià Francesc Deci. L'erasmista Deci és autor de diversos diàlegs doxogràfics¹⁴ llatins, entre els quals el *Colloquium cui titulus Paedapechia* (València, 1536), un dels possibles models a l'abast de Despuig. El *Tetrastichon* de Violaigua, irrellevant literàriament, és interessant com a mostra del flux humà i intel·lectual entre València i Benifassà, centre vinculat socialment a Tortosa. De fet, el mateix Deci havia exercit de batxiller del mestre Joan Franc a l'Estudi de Gramàtica tortosí, almenys durant el curs 1527-1528.¹⁵ No cal buscar una coneixença directa entre Deci i Despuig; altres mestres va-

13. El manuscrit es conserva a l'Archivo Histórico Nacional (=AHN) sgn. 79-B.

14. Aquells en què, just com en els *Colloquis*, els temes debatuts són abordats des de diversos punts de vista, tot contraposant les opinions dels personatges (cf. SOLERVICENS, 1997: 83-97).

15. AHCTE. Man. Not. 1287, f. 224. 3 d'octubre de 1527.

lencians exerciren també a la ciutat i viceversa. El gènere col·loquial estava a l'ambient i, tal com afirma Solervicens, «*Los colloquis* de Despuig no són, per tant, una foguerada renaixentista estranya dins d'un context on la prosa dialògica és absent» (SOLERVICENS, 1996: 81).

Per altra banda sabem també que Marc-Antoni d'Aldana, germà del gendre de Despuig, Mateu-Aníbal, era un personatge culte amb interessos literaris i culturals, segons es desprèn de l'epigrama llatí que li dedicà l'humanista alcanyissà Domingo Andrés —documentat com a mestre de l'Estudi tortosí entre 1573 i 1575—, en el qual es fa referència a les inquietuds intel·lectuals d'Aldana:

Iam caelos mensum et nota inter sidera fractum
 Excipiunt suaves molliter historiae:
 Quicquid in immenso terrae et maris accidit orge,
 Non secus ac si tu uideris illa, refers.
 Nec tam mirantur populi, dum singula narras,
 Sed cohibet cursum flumen et aura silet;
 Nec lepidos uates oratoresque seueros
 Abiicis: hi faciunt otia grata tibi.
 Non rerum numeros, non obliuiscere causas,
 Sed neque mensuras te didicisse piget.
 Est etiam in legum studiis tibi quanta uoluptas!
 Es quoque, si incessant proelia, quantus eques!
 (MAESTRE, 1987: 172-175).¹⁶

Heus aquí la descripció del perfecte cavaller renaixentista, destre en les armes i enginyós en les lletres. Segons Maestre (1987:172), Aldana i Andrés es van conèixer a València —altre cop València— quan l'aragonès hi estudiava arts i Aldana hi residia, potser al servei del vir-

16. «Habiendo medido ya los cielos y agotado entre las conocidas estrellas, te reciben tiernamente tus agradables historias: refieres cualquier cosa que ha sucedido en el inmenso orbe de la tierra y del mar, no de otro modo que si tú la hubieses visto. Y no sólo se admiran los pueblos mientras narras cada una de las cosas, sino que los ríos detienen su curso y la brisa guarda silencio; y no abandonas a los alegres vates y a los serios oradores: éstos te hacen agradable el ocio. No te olvidas de los datos numéricos de los acontecimientos ni de sus causas, sino que ni te lamentas de haberte aprendido sus proporciones. ¡Qué gran placer hallas, además en los estudios de las leyes! ¡Qué gran caballero eres, también, si te atacan en combate!» (Traducció al castellà de José María Maestre).

rei o també estudiant. En un altre passatge de l'epigrama alludit es fa referència a l'amistat de Marc-Antoni amb Jaume Amigó, rector de Tivissa, considerat el primer arquitecte renaixentista del país. Ambdós estaven al servei del duc de Cardona a Falset. Amigó, a la vegada, estava en contacte amb el fervent erasmista Mateu Pasqual (cf. CARBONELL, 1995: 12-17, 20). Tot plegat, malgrat que l'epigrama no fa menció a cap producció literària d'Aldana, és una mostra prou significativa del refinat ambient cultural que es respirava a la família.

Temps a venir, Marc-Antoni dedicà un sonet laudatori a la versió castellana de la *Història del Regne de Mallorca* (1601) de Joan Bini-melis (DURAN, 1993: 488) i publicà una composició similar als preliminars de *Discursos, epístolas y epigramas de Artemidoro* (Saragossa, 1605), obra del literat valencià Andrés Rey de Artieda. Aquestes notícies corroboren plenament les afeccions literàries d'Aldana, així com les relacions amb els intel·lectuals del Túria.

DESPUIG A LA CIUTAT: LA LLUITA PEL PODER

Cristòfol no era la primera opció de la nissaga, ja que cronològicament anava per darrere dels germans Onofre-Pere i Joan-Lluís.¹⁷ En el testament de 1513, el pare, Pere-Joan, deixà com a hereu Onofre amb la condició que es casés d'acord amb la seva voluntat. En el mateix document llega 50 lliures per a Cristòfol, cas que s'armés cavaller de Montesa, i 150 si volia armar-se cavaller de Sant Joan de Jerusalem.¹⁸ Mort el pare quan Cristòfol comptava amb tres anys, aquest sembla que restà a Tortosa, on aprengué els rudiments literaris a l'Estudi de Gramàtica: l'abril de 1522, quan era «scolarem litteratum», rebé la tonsura eclesiàstica al Palau Episcopal de la ciutat.¹⁹ Aquest fet, d'altra banda, era força comú entre els estudiants perquè

17. Onofre nasqué el 25 de gener de 1497 (ACTo. Baptismes 1, f. 73v); Joan-Lluís el 8 de febrer de 1506 (ACTo. Baptismes 1, f. 225).

18. ADTo. Causes Beneficials. Tortosa, Pasqual Cifre. 7 de març de 1513. El testament fou obert el 25 d'agost d'aquell any.

19. AHCTE. Man. Not. 3394 (*Registrum ordinatum 1504-1522*), s/f. 19 d'abril de 1522.

els permetia poder optar a la carrera eclesiàstica i a les rendes dels benefets, i no implicava necessàriament seguir amb la carrera religiosa.

Aquesta dada no contradiu l'afirmació de l'autor sobre la seva suposada criança «en casa d'un senyor tan cortesà y tan noble en costums com un altre fos en tota la corona», potser amb els Montcada o el mestre de Montesa Bernat Despuig, com suggereix Duran (1981: 14-15), ja que si no entrà a estudiar arts a cap universitat, ben possiblement pogué anar a formar-se en aquest ambient curialesc en acabar l'Estudi de Gramàtica. Més endavant tornaré a la relació entre els Despuig i els Montcada.

La següent data clau en la vida de Despuig la marca l'any de 1530, quan pren per esposa Maciana Curto i Oliver. Ben prompte, com esposa Rovira (1996: 121), trobem el jove Despuig implicat en les tèrboles bandositats tortosines —pràctica habitual en el seu clan— prenen part per la facció del vescomte de Castellbò, Lluís Oliver de Boteller, padrí de sa filla Àngela. Ampliant la informació apuntada per Rovira, l'episodi fou més o menys com segueix: el gener de 1532 l'algtzuir reial Pere-Pau Amat de Palou es desplaçà a Tortosa per a mirar d'acabar amb l'estat de guerra civil que es vivia a la ciutat a causa de les bandositats. En aquella ocasió Despuig fou obligat a prestar sagrament d'homenatge i a guardar arrest domiciliari. A l'any següent la situació a la ciutat era de «guerra uberta»: la facció dels Sebil de Canyissar, Amic i Valls s'havia vist forçada a tallar el carrer de Gènova amb barricades i peces d'artilleria per a defensar-se de «Cristòfol Puig y altres amichs y valedors de aquell», que havien intentat assaltar la casa de Pere-Joan Sebil de Canyissar, senyor de Paüls, «ab molta gent armada ab arquabussos, ballestes, cuiraces y altres linatges de armes», trencant la treva establerta l'any anterior.²⁰

Por la seva banda, i per tal de prevenir atacs, Despuig tenia apostats arcabussers a les garites que havia fet construir al portal de la Rosa, a l'extrem del *seu* carrer. El 2 de febrer de 1533 la facció dels Despuig sembrà el pànic quan introduí una partida de cent homes a la ciutat. Finalment, fou necessària de nou la presència de l'algtzuir reial per a controlar la situació. Despuig fou comminat a guardar arrest domici-

20. AHCTE. Man. Not. 1345, s/f. 28 de gener de 1533.

liari sota pena de 1.000 ducats d'or i de ser acusat de «bans y traïdorries» en cas d'incomplir la treva pactada.²¹ No sembla, però, que donés el braç a tòrcer, ja que el 1535 les autoritats municipals van requerir-li de nou que tragués la garita,²² mentre que el governador de Catalunya el va desinsacular, juntament amb son cunyat Pere Ferrer i altres, de les bosses d'electes del Consell, vedant-li la participació al govern local.²³

Recordem també que quan el virrei Francesc de Borja entrà a Catalunya l'agost de 1539, jurà les Constitucions a Tortosa i tot seguit es dirigí al castell de la Suda per a castigar el batlle, un dels caps de bandositats. En una carta que envià a Carles V qualifica el castell de la Suda de «cueva de ladrones y amparo de sus deservidores». Finalment Onofre Oliver de Boteller, fill del vescomte, i alguns altres cabdills foren empresonats, mentre que Borja restà uns dies més a la ciutat a fi d'apaivagar els ànims. En la mateixa carta Borja es queixava que «para sólo las vellaquerías y pasiones de aquel lugar [Tortosa] es menester un conçejo y un virrey» (cf. *Monumenta historica*, 1903: 5).

Sembla que la flama de les bandositats s'esmoreí durant alguns anys; Lúcio, sovint *alter ego* de Despuig als *Colloquis*, qüestionat per Don Pedro sobre el mal tracte que la Monarquia donava als coronats, o tonsurats, a Catalunya, confessa haver-se calmat respecte a temps passats i mostra la voluntat d'obeir les autoritats: «no volem quietarnos ni tenir en compte ab lo rey y menys ab lo Déu». Fàbio, incisiu, li retreu que «us he vist de altre parer en altre temps», mentre que Lúcio reconeix que «lesores predicava ab passió, e la passió totalment sega²⁴ lo enteniment» (I, 66-67). Es pot entendre el passatge com una palinòdia que marca una cesura entre el comportament rebel anterior i el nou tarannà submís del noble tortosí.

Al principi de la dècada dels seixanta un nou incident marca l'inici de les hostilitats, o és potser una clara mostra que havien tornat a revifar: el 6 de desembre de 1563, mentre passejaven per la ciutat, Cristòfol Despuig, Francesc Cerdà i Pau Terça, fill del regent del Consell

21. *Ibidem*. 7 de febrer de 1533.

22. AHCTE. Fons Ajuntament de Tortosa. Paper, reg. 2407, f. 59. 9 de març de 1535.

23. *Ibidem*, f.60. 24 de juny de 1535.

24. *sega*: segons l'esmena de DURAN; SOLERVICENS, 1996:182.

d'Aragó Miquel Terça, van ser atacats amb trets de pedrenyal, fet que forçà el sotsveguer Miquel Esteve a aixecar un sometent general per tal d'atrapar els autors de l'atemptat. Les autoritats reials van respondre ràpidament per a tallar l'escalada de violència, i així, el 22 de desembre es firmava una treva entre Jaume Cerveró, ardiaca de Corbera, Mateu Boteller, cambrer, Pere Boteller, Joan Moliner, Gaspar Jordà, Joan Canyissar de Sebil, senyor de Paüls, Pere-Josep Sebil i Francesc Sebil, per un costat i Cristòfol Despuig, el canonge Onofre Despuig, son fill, Tomàs Costa, canonge hospitaler, Cristòfol Costa, Francesc Cerdà i els germans Pau i Jaume Terça: la crema de la noblesa local.²⁵

Tot i els esforços de l'autoritat virregnal per mantenir a ratlla els díscols tortosins, l'atemptat provocà una sèrie de respostes en cadena que acabaren amb la suspensió de Despuig dels càrrecs municipals i amb el seu bandejament al Regne de València fins la dècada dels setanta, com apunta Rovira (1996: 123). Stephen Haliczzer (1993: 52-54), estudis de la Inquisició valenciana, ens aclareix la natura dels fets. Hem vist com la facció de Despuig es trobava ara enfrontada amb la de Joan Moliner, senyor de la Granadella i cunyat del capitost Lluís Oliver de Boteller. Moliner, familiar de la Inquisició, comptava com a valedor amb un personatge de pes: Pere Oliver de Boteller, lloctinent d'inquisidor a Tortosa i cabiscol de la Seu. Sota l'empara del fur inquisitorial, la colla de facinerosos de Moliner es recollia al palau dels Oliver de Boteller i s'escapolien així dels oficials reials. Al mateix temps, el lloctinent d'inquisidor aprofitava el seu càrrec per a fustigar els homes de Despuig: en un memorial lliurat al rei per Marc-Antoni Aldana en defensa dels Despuig, s'indica que el lloctinent d'inquisidor havia arrestat sense proves un tal Silvestre, acusant-lo de la mort de Cerveró —Jaume Cerveró?— pel mer fet d'ésser «amigo de m^o Christóval Despuig».²⁶

A la primeria de 1564, l'algutzir de la Inquisició Cosme Castellar va detenir el manyà Joan Roda a la mateixa porta de la casa de Despuig «por cosas de la fe». Roda fou penitenciat i castigat en el primer auto inquisitorial celebrat. Aquest incident va ser entès com una pro-

25. ADTo. Causes Criminales. *Registre de actes fets per lo Sr. Bisbe Don Martín de Córdoba et de Mendoza rebuts per mossén Jaume Jeroni Casset, prevere, notari y secretari seu, en Tarragona y als fora Tortosa, anant ab ell.*

26. AHN. Inquisición. Lg. 519/23, f. 54v.

vocació ignominiosa pel clan Despuig. Pocs dies després «tres malos hombres matadores de la casa del dicho Espuche» van prendre foc a la casa de Castellar, que va haver de sortir per cames, en plena nit. El guirigall fou gran perquè el foc va estar a punt de cremar les cases veïnes, i es va haver de treure el Sagrament per a aturar l'incendi, segons era costum. Atacar els funcionaris de la Inquisició —de fet, la mera resistència a la seva autoritat— era un assumpte molt seriós, que entrava dins la tipologia de *fautoria* i que podia ser castigat fins i tot amb la pena capital. La investigació engegada apuntà inequívocament cap als Despuig. Després de les subsegüents detencions i interrogatoris, s'esbrinà que els malfactors havien estat instigats i reberen suport material d'Onofre Despuig i, probablement, del mateix Cristòfol Despuig.

Onofre i els seus sicaris foren tancats a les presons inquisitorials de València, mentre que Cristòfol, que es presentà al *Santo Oficio* voluntàriament, fou retingut a «una casa por cárçel, asta tener más claridad de sus culpas, porque si se descubre más, le encerraré como está su hijo, porque si esto no se castiga exemplarmente otro día pondrán fuego a estas casas de la Inquisición», segons informa l'inquisidor de València a la Suprema.²⁷ La situació prengué un gir inesperat quan el 9 d'agost de 1566 els inquisidors de València escrivien al Capítol tortosí per a informar-los de la mort del canonge Onofre Despuig —en desconeixem les circumstàncies.²⁸ Cristòfol no fou incriminat, aparentment, per l'atemptat a Castellar, però la Corona no estava disposada que tornés a Tortosa: per tal de garantir la «quietud y sosiego que faltan en aquella ciudad», durant el 1566 i el 1567 el rei va advertir reiteradament als virreis de Catalunya i de València, així com al veguer de Tortosa, que ni Despuig ni Moliner possessin els peus a la ciutat, i que els mantinguessin sota control:

Espectable regente la lugartenencia y capitanía general [de Valencia]: [...] ya habréis entendido el mucho daño y desasosiego que han causado en la nuestra ciudad de Tortosa los bandos y dissensiones que ha avido entre Cristóbal Puig y sus contrarios, para remedio de lo qual yo mandé los años passados que assí los de la una parte como los de la

27. AHN. Inquisición, Lg. 503, s/f. 19 de febrer de 1565.

28. ADTo. Capsa 31/942.

otra se saliessen fuera de aquella ciudad y que Puig fuesse a Barcelona. Y porque tengo entendido que está presso por la sancta Inquissición dessa ciudad, no conviene que vaya a Tortosa por ninguna vía asta que se prevea otra cosa.

Os encargamos y mandamos que habléis a los inquisidores y les digais de nuestra parte lo mucho que importa se haga justicia en el caso de Puig, y que olgaremos se miren en ello con todo el cuidado que de llos confiamos, y que antes que le libren de la prission os den aviso dello para que vos le mandéis se vaya derecho camino a Barcelona, sin tocar en Tortosa y su territorio, y que no se saldrá del circuitu [sic] de aquella ciudad sin licencia nuestra [...].²⁹

Ara bé, la Corona tractarà Moliner i Despuig amb el decòrum que pertocava a dos oligarques locals que podien fer un bon servei si s'esmenaven: en una nova carta de 17 de març de 1567 s'insta el virrei de Catalunya que els ocupi com a veguers en algun lloc del Principat —ben separats això sí, l'un de l'altre—, en el benentès que Despuig fos innocent «de lo que dizen le inculpan en el officio de la Inquissición». ³⁰ El juliol de 1567 el bisbe de Tortosa informava al rei que tant els Moliner com Despuig estaven disposats a signar una nova treva. ³¹ Finalment, Moliner morí a Puigcerdà, amb el càrrec de veguer, el juliol de 1568, ³² mentre que Despuig continuà bandejat de la ciutat durant el 1568 i el 1569, any en què el documentem a Traiguera, on residiria bé a casa del sogre Pere Savartès, oriünd d'aquesta població del Baix Maestrat, o a la del prevere Miquel Vilanova, un dels protegits del noble tortosí.

És a la dècada dels setanta quan Cristòfol Despuig torna a residir a la ciutat amb l'antic *llustre*, com a oligarca i dirigent que era: gestiona els arrendaments dels dos forns que posseïa, exerceix de rector de la confraria de Sant Jordi de nobles el 1572-1573 ³³ i avança la construcció d'una sumptuosa tomba a la capella de la Immaculada Concepció de la

29. ACA (=Arxiu de la Corona d'Aragó). Cancelleria, 4351, f. 42v-43. El rei al lloctinent i capità general de València, Joan de Vilarrasa. 6 de setembre de 1566.

30. ACA. Cancelleria, 4351, f. 136v. El rei al virrei de Catalunya.

31. *Ibidem*, f. 184v.

32. ADTo. Causes civils. Sense classificar. Testimonis presentats per Blai de Berga i Antiga de Moliner per l'herència de Joan de Moliner.

33. ACTo. Man. Not. Joan Guaiamet 1, s/f. 11 de juny de 1572.

Seu, de la qual era patró com a hereu dels Macip,³⁴ davant l'astorament dels canonges. L'abril de 1571 atorgà poders al militar Galcerà Cahors de Soler, als germans Enric i Francesc Terrer, de Barcelona, i a Miquel Vilanova perquè acceptessin en nom seu una gràcia, el contingut de la qual desconeixem, concedida per Felip II (ROVIRA, 1996: 123-124), senyal que tornava a gaudir de la confiança reial.

Ja malalt, redactà el darrer testament el 7 d'agost de 1574. En el document, transcrit en apèndix, nomenà hereu universal son nét Pau-Martí Corder, amb dues condicions ben significatives: «que hage de prendre lo nom y armes mies, y que quan sie de edat de vint fins en vint-hi-dos anys se hage de armar cavaller [...] de nostron rey d'España, e quan d'ell no s puga haver, de altre príncep o señor, com ma intensió sia que lo dit mon hereu sia de sor militar en totes maneres, e que d'altra manera no sia hereu meu».³⁵ Deixà com a marmessors Francesc Corder i Aníbal d'Aldana, gendres seus, el clergue Miquel Vilanova i l'esposa Maciana. Val a dir que Pau-Martí Despuig, *olim* Corder, va complir puntualment amb el desig de l'avi: el 1592, quan tenia encara vint-i-un anys, ell i son germà Dionís van sol·licitar al Consell d'Aragó la concessió de sengles cavallerats.³⁶

No voldria cloure aquesta primera part, recull de novetats biogràfiques entorn Cristòfol Despuig, sense un breu però intens retrat de la seva personalitat que ens ofereix l'esposa Maciana Curto. Es tracta d'un document incomplet, datat el 25 de juliol de 1574, poc abans de la mort de Cristòfol, del qual sols ens ha arribat la introducció —de vegades els notaris no arribaven a copiar el document sencer—, en què Maciana Curto efectua una donació, el contingut de la qual, repetixo, desconeixem. Allò que ens interessa, però, són les circumstàncies en què es gestà el document i que hi vénen recollides:

Ego, Meciana Curto et Despuig [...], attendens et considerans me dictam Mecianam semper fuisse oppressam reverentiali timorem eius-

34. ACA. Cancelleria, reg. 4202, f. XLVII-XLVIII.

35. ADTo. Causes Beneficials. Tortosa, Pasqual Cifre, s/f.

36. ACA. CA. Llig. 268/75, s/f. 11 de maig de 1592. Pau-Martí Corder nasqué el 14 de maig de 1570 a Tortosa; Dionís havia nascut el 18 de setembre de 1568 (MUÑOZ, 1994:17-18).

dem mariti mei, cum sit persona fortis et terribilis conditionis, et qui semper voluit omnia fieri ad ipsius viri mei omnimodam voluntatem, itaque faciendo contrarium pacem et tranquillitatem necessariam cum ipso viro meo habere non sperabam, pro quibus opressa eius voluntati, me ad gerere semper cohaeta fui, etiam si id esset contra mea propria voluntate [...].³⁷

Un home fort, dins i fora de casa, sembla. Vistos els greus problemes i el descrèdit a l'autoritat reial creat per les bandositats durant el segle XVI i part del XVII, tinc la impressió que la implicació de Despuig en aquestes lluites civils van estroncar una possible carrera política que vindria avalada tant pels mèrits dels seus avantpassats així com per la implicació en el regiment de la societat i una innegable capacitat intel·lectual. En el memorial adreçat al Consell d'Aragó per part dels germans Corder en què sol·liciten armar-se cavallers, el Consell fa referència al fet que el rei tenia «cerrada la puerta a esto», tot i que finalment accedeix a considerar la petició en el cas que el virrei avalés que «no son estos de los que suelen andar inquietos en aquella ciudad». El bisbe de Tortosa i el virrei de València n'avalaran la condició «pacífica i sossegada».³⁸ La preocupació per controlar i vedar la promoció social d'elements problemàtics es fa palesa de nou.

Hem parlat ja dels evidents paral·lelismes entre l'experiència vital i la pràctica de govern local de Despuig en diversos passatges dels *Colloquis*. Les aspiracions i també les frustracions del noble tortosí queden clarament reflectides en un text que, si bé té un format de ficció, apunta directament a la realitat que l'envolta: són els «avisos y consells saludables per al bon estament y regiment de la ciutat e sos particulars» dels què fa esment a la introducció. De fet, quan li convé Despuig no vol amagar-se darrere cap màscara fictícia o personatge. La prova més clara la tenim en el col·loqui quart, quan, passejant per la ciutat, els interlocutors arriben al cappont i troben una làpida commemorativa de la reconstrucció d'aquest significatiu element arquitectònic urbà. Lúcio llegeix llavors la inscripció en la qual apareix la data de

37. Continuen dues línies que fan referència al testament atorgat per Maciana al notari Francesc Parent el 1573. ACTo. Man. Not. Martí Joan Gil 2, s/f. 25 de juliol de 1574.

38. ACA. CA. Llig. 268/75, s/f. 11 de maig de 1592.

l'obra, 1548, i el nom del procuradors que la impulsaren: «Christopho Depodio, Anton Dalmau, Mich. Xivelli» (iv, 137). Poc abans el mateix Lúcio no té cap empatx a lloar Francina Despuig, àvia de Cristòfol, tractant-la de «una molt gran sort de dona y de molta auctoritat y veritat» (iv, 131). Evidentment, Despuig vol ser reconegut pels lectors de l'obra com un benefactor i un polític perspicax, els arbitris del qual van dirigits a la millora de la societat. No hi ha careta, en aquest cas, al contrari del que passa en altres ocasions en què es discuteixen assumptes més problemàtics des del punt de vista de l'ortodòxia. Llavors l'opinió de l'autor queda diluïda en un intercanvi de matisacions i parers contraposats, d'acord amb la fórmula del diàlegs doxogràfics.

Anem a repassar alguns d'aquests passatges en què l'ombra del ciutadà Despuig es projecta clarament en la ficció del text.

LA DEDICATÒRIA A FRANCESC DE MONTCADA, COMTE D'AITONA

És ben sabut que els *Colloquis* foren dedicats a Francesc de Montcada, comte d'Aitona i senyor de les baronies de Xiva i Beniarjó, al Regne de València. Quina relació podia tenir aquest personatge amb l'autor i la ciutat?

El domini jurisdiccional dels Montcada a Tortosa acabà l'any 1294, amb el bescanvi amb la monarquia dels seus drets a la ciutat per la vila de Vallobar. La presència d'aquesta nissaga revifarà gràcies a la prelatura d'Ot de Montcada, nomenat cardenal el 1440, que dirigí la diòcesi durant cinquanta-vuit anys, entre 1415 i 1473. A recer del cardenal, altres Montcada s'establiren a la ciutat, com ara son germà Eduard de Montcada, prior major de la Seu, el nebot Guillem-Ramon de Montcada i Vilaragut, fill de Joan de Montcada,³⁹ que exercí també de prior major, i fins i tot un altre germà, el baró de Xiva Perot de Montcada, ben documentat com a resident a Tortosa.⁴⁰

39. Guillem-Ramon fou diputat eclesiàstic de la Generalitat el trienni 1472-1474. El 1474 fou nomenat bisbe de Vic; posteriorment fou també bisbe de Mallorca i de Tarragona.

40. ADTo. Man. Not. Miquel Solà 10, s/f. 9 de juny de 1470, per exemple.

És en aquest context que cal situar l'establiment de vincles econòmics i d'amistat entre els Montcada i els Despuig, que continuaven vigents encara el 1557. Mort el bisbe i cardenal Ot, la resta de la família abandonà la ciutat i confià en els Despuig la gestió dels seus interessos tortosins. Així, el benifet de Sant Pere de la Seu, fundat per Ot, era administrat pels Despuig com a procuradors dels Montcada. A tall d'exemple, el 1510 Pere-Joan Despuig, pare de Cristòfol, presentà son fill Onofre per a gaudir del benifet, elecció ratificada per Joan de Montcada des de Saragossa.⁴¹ La mateixa situació, amb un Despuig exercint de patró del benifet en nom dels Montcada, es repetirà durant la resta de segle: el 1533 n'era patró Joan-Lluís Despuig, canonge de la Seu; el 1564 Cristòfol Despuig hi presentà Joan-Baptista Milanés.⁴²

Hi ha moltes altres mostres de la relació entre ambdues famílies: el 1505 Pere-Joan Despuig institueix com a procurador el noble Joanot de Montcada a fi de cobrar certa quantitat que li devia la Generalitat catalana.⁴³ El 1550 Cristòfol Despuig nomena procurador el mercader Joan-Baptista Milanés per a cobrar de la vídua comtessa d'Aitona les 11 lliures i 500 sous de rèdit anual que li proporcionava el censal comprat al difunt comte. Mort Cristòfol, la possessió del censal passarà a sa filla Aldonça, que el cobrava el 1575.⁴⁴ Per altra banda, en el testament de Francesc Corder, gendre de Despuig, redactat el 1580, s'explicita que Corder residia al Palau Reial de València al servei de Francesc de Montcada, aleshores virrei.⁴⁵ Vista aquesta intensa relació, no és d'estranyar que en els *Colloquis* s'alludeixi a la visita del comte d'Aitona a Tortosa, en una data indeterminada, durant la qual Despuig es va assabentar gràcies al comte Alfons d'Erill, membre del seguici, que Zurita estava redactant els *Anales* (vi, 183). En un altre passatge es fa referència al secretari del comte Joan de Montcada, a qui Despuig diu que coneix personalment (ii, 110).

41. ADTo. Causes beneficials 19, s/f. 1a «peça».

42. ADTo. Causes beneficials 19, s/f. 3a «peça».

43. AHCTE. Man. Not. 1270, s/f., 20 de febrer de 1505.

44. AHCTE. Man. Not. 1373, s/f. 21 d'octubre de 1550; Man. Not. 1607, s/f. 19 de maig de 1575.

45. ADTo. Causes Beneficials. Tortosa, Miquel Cifre, s/f.

En definitiva, hem d'entendre la dedicatòria a Francesc de Montcada, com a resultat de l'amistat que unia les famílies des de feia diverses generacions. Aquesta amistat reflectia, simbòlicament, la històrica relació entre els Montcada i la ciutat de Tortosa. Posats a buscar un personatge de prestigi per a protegir l'obra de «les malisioses llengües», Despuig va triar el que, probablement, coneixia millor i que alhora era més rellevant històricament per a la ciutat. No és, per tant, forassenyat pensar que Despuig hagués estat educat a la casa dels Montcada, encara que no en tenim prova documental.

LES SEPULTURES I L'ORGULL DE CLASSE

De bon principi Despuig apella a l'orgull de classe. En el primer col·loqui, tot conversant sobre el comerç amb altres parts i els mercaders en general, Lúcio fa al·lusió al costum d'aquests de posar «marques», o escuts heràldics de les famílies, en «ses capelles y sepultures» (i, 65). El cavaller Don Pedro, no se n'avé —«No és possible!»—, mentre que Fàbio, fent el paper de l'innocent, demana el parer de Lúcio sobre la presència de les «marques» i les «armes» —blasons de noblesa— a les esglésies. La pregunta dóna peu a una brillant intervenció de Lúcio, en la qual defensa la bondat de les guerres religioses, cas de ser justes i que defensin l'Església, i, de retruc, el paper dels militars. Aquí Lúcio sembla reflectir el capteniment de Despuig, molest amb les noves sepultures i escuts de mercaders a la Seu, i conscient que aquesta pràctica obria un vedat tradicionalment oligàrquic a altres sectors socials: la preponderància de l'elit a la qual ell pertanyia es veia afeblida.

En el testament de 1550 —no és el definitiu— Cristòfol especifica que vol ser soterrat a la Seu i que els seus marmessors havien de fer construir «una reixa en la capella de la Concepció de la Mare de Déu de la dita Seu, la qual sia de valor fins en sinquanta liures, en la qual reixa sien fetes mies armes, que ya huy són en dita capella».⁴⁶ Aquesta disposició fou renovada en el testament de 1574, en el qual es pre-

46. AHCTE. Man. Not. 1395, s/f., 21 de març de 1550. El 21 d'octubre de 1546 l'Audiència confirmà Despuig com a patró del benifet de la capella de la Immaculada

cisa que la capella havia de tancar-se «de fusta reixada, y en la frontera sia fet un portal, y sobre aquell sien posades dites mes armes [...] ab timbre y lletra y colors». A la mateixa capella s'havia d'obrar un vas sepulcral i la làpida:

una llosa de deu o dotze palms de llargària y de sis palms o més de amplària, y de sobre dita llosa sien sculpides dos figures representant ma persona, armada a usança de cavaller, y l'altra ab figura de dita ma muller, essent sculpit als peus de la mia figura les armes mies de la manera que yo les use, ab lo timbre y lletra, y als peus de la figura de dita muller mia sien posades le armes que han usat de son llinatge ab lo timbre que han costumad de portar, y en los cantons de dita llosa sien posades les armes de la dita capella, que son un copa y sobre copa ab tres caps de drachs que ixen en lo cap superior de sobre copa, que son armes que acostumaven de fer los Macips, predecessors meus que acabaren de fer la dita capella de la Concepció.⁴⁷

Després de llegir la descripció de les sepultures, em pregunto si la voluntat del testador va arribar a complir-se, atès que a la capella mencionada no s'aprecien elements arquitectònics concordants, excepte l'escut dels Macip, la copa, encara que sense els caps de drac. No obstant això, sabem positivament que Despuig fou soterrat a la capella gràcies al testament de sa filla Anna, esposa del jurista Lluís Mur, datat el 1581. En aquest document Anna Despuig expressa el desig de ser soterrada «en lo vas hont estan sepultats los q^o Sr. Christòfol Despuig y Sra. Maciana Curto, construïda [sic] en la capella de la Concepció de la Seu».⁴⁸ Les actes capitulars de 1573 ens ajuden a clarificar l'assumpte. El 4 de juny d'aquell any s'exposa el dissentiment de l'ardiaca de Corbera sobre la sepultura que Despuig estava obrant a la Seu:

Que no y consent, com sia contra motu proprio del Summo Pontífice, y encara que no y contradigue, no y consent perquè semblants

---

Concepció de la Seu de Tortosa, fundat per Bernat Macip (ACA. Cancelleria, reg. 4202, f. XLVII-XLVIII). Dec la notícia a Maria Toldrà. Actualment, les armes dels Macip són encara visibles en els murs de la capella, però no hi ha rastre de la sepultura o de les armes de Despuig, potser cobertes o malmeses en obres posteriors.

47. ADTo. Beneficials. Tortosa, Pasqual Cifre.

48. AHCTE. Man. Not. 3419, s/f. 31 de juliol de 1581.

sepultures no's consedixen sinó a bisbes, duchs y a comptes y grans senyors, y no a ciutadans y seculars.⁴⁹

L'ardiaca alludeix a la constitució de l'Església tortosina «Super sepulturis relevatis» de 1569, en la qual, en aplicació del breu papal de 8 de novembre de 1564, es prohibia la construcció de sepultures amb elements sobresortints: «in futurum nullae sepulturae, seu sepulcra relevata, seu ita fabricata quod in altum superent tectum, seu pavimentum, [...] non fiant neque fieri permitantur».⁵⁰

Tant les clàusules testamentàries com el passatge citat dels *Colloquis* mostren l'interès de l'oligarquia local a transcendir, exhibint el seu poder i influència més enllà de la mort, mitjançant la jerarquitzaació dels espais d'inhumació. En particular, es fa palès el desig de convertir-se en un referent per a la societat tortosina; d'aquí la insistència a presentar el seu llinatge com un dels refundadors de la pàtria. Ara bé, aquesta megalomania no és compartida pel Capítol, que reprimeix la seva vanaglòria: tot i ser un dels indiscutibles prohoms locals, un líder, si es vol, Despuig no és un gran senyor i no mereix més del que li pertoca d'acord amb el decòrum.

De fet, aquest interès en construir sepultures fastuoses per a marcar espais privilegiats havia estat clarament criticat per Erasme, inspirador de Despuig en altres passatges i una constant en l'horitzó intel·lectual de l'època, al diàleg *Convivium religiosum*:

Haec mihi videtur ambitio, non eleemosyna. Divites ambiunt sibi monumentum in templis, in quibus olim nec divis locus erat. Curant se sculpendos ac pingendos, additis etiam nominibus ac beneficii titulo [...] Sed ego, si sacerdos aut episcopus essem, hortarer crassos illos aulicos aut negociatores, ut, si vellent sua peccata redimere apud Deum, ista clanculum effunderent in subsidium eorum, qui vere pauperes sunt. (ERASME, 1969-2001, vol. i-3: 257).⁵¹

49. ACTo. Actes capitulars 5, s/f. 4 de juny de 1573.

50. ACTo. Codex 25, f. CLXXXXII. Prenc la notícia de las notes de Josep Solé: AHCTE. Fons Solé. Capsa 4, carpeta 20.

51. Traducció: «A mi això em sembla ambició i no almoïna. Els rics ambicionen sepultures a les esglésies, en les quals en altres temps no hi tenien lloc. Es preocupen d'esculpir-se, de pintar-se i d'afegir els noms i els títols dels benefets [...]. Però si jo fos

Abunda en el tema l'edició castellana *Colloquios de Erasmo* de 1532, que Despuig probablement conegué, en una amplificació del passatge esmentat per part del traductor:

Hacer mejor capilla para enterrarte e mejor sepultura que otros, no solamente de por sí no es obra pía, más aún es flaqueza humana, como querer traer mejor capa e vivir en más rica casa que otro [...] otrosí, pensar que los tales gastos se hayan de poner en el número de las limosnas con que se compra el cielo, no lo tengo por seguro así porque el motivo de ellos es gloria temporal. (ANZOÁTEGUI, 1947: 123-124).⁵²

En el col·loqui tercer Lúcio defensa novament l'estament noble. En aquesta ocasió es plany de la impossibilitat que els cavallers participin en el govern de la ciutat, segons estipulaven les antigues *Costums* de Tortosa. Don Pedro, convertit aquí en portaveu de Despuig, considera el fet un abús contra els militars i qualifica aquests privilegis de «cosa impia y desatinada [...] una cosa barbaríssima» (III, 124). Ultra, Despuig treu a col·lació la poca empenta dels ciutadans tortosins a armar-se cavallers. Debatuda la qüestió, Lúcio sentència que el principal impediment el constitueix l'escassa probabilitat d'accedir a la Diputació del General pel braç militar, atès que, per desídia dels cavallers tortosins, de les vint-i-quatre places d'insaculació per als braços militar i reial que li corresponien a la vegueria, vint-i-tres havien estat atorgades al braç reial. En conseqüència, els militars tortosins tenien pràcticament vedat l'accés a la Generalitat, «lo ídolo que tots adoren ab gran devosió» (III, 122-128), en paraules de Lúcio, i es trobaven «maniatats», en una clara al·lusió als beneficis i avantatges que l'accés als càrrecs de diputat i oïdor els podien atorgar i que no volien deixar escapar. En conseqüència, la majoria de ciutadans tortosins s'ho pensaven dues vegades abans d'armar-se cavallers.

---

clergue o bisbe, aconsellaria a aquests rics cortesans i mercaders que, si volen redimir els seus pecats davant Déu, fessin aquestes dispeses secretament en ajut d'aquells que són vertaderament pobres».

52. Anzoátegui afirma editar la traducció castellana de 1532. Deu tractar-se dels *Colloquios de Erasmo traduzidos d'latín en romance* [s.l., s. a.]

Tant Elliott (1986: 122-123), com Pérez Latre (2004: 62-65) corroboren aquesta noció en posar de manifest les importants possibilitats de promoció econòmica, social i política que comportava l'accés a la Generalitat, així com tota la sèrie de privilegis fiscals i legals inherent als càrrecs. El tema afectava directament el nostre escriptor, membre de la confraria de Sant Jordi de nobles de la ciutat i, segurament, dubtós ell mateix sobre si armar-se o no cavaller. Lúcio acaba el passatge promentent d'aconseguir algunes places d'oidors militars «en les primeres corts». Doncs bé, sabem que el 1547 el Consell havia creat una selecta comissió de treball per tal de preparar l'estratègia a seguir a les corts d'aquell any i anar donant les instruccions pertinents als síndics Joan d'Amic i Pere de Boteller. Despuig —que no assistí a les corts, sinó que delegà en un procurador (ROVIRA, 1996: 321)— formava part d'aquesta elit que marcà les directrius a seguir. No és estrany que entre les pretensions dels tortosins hi trobéssim l'entrada dels cavallers en el regiment de la ciutat.⁵³ A les corts de 1552 Despuig fou escollit de nou assessor dels síndics locals; entre les instruccions donades s'insisteix en la pretensió dels cavallers tortosins. Els cavallers, però, no van aconseguir el desitjat accés al govern municipal fins a les corts de 1599 (AUDÍ, 1994: 93).

LA PRÀCTICA DE GOVERN: SÈQUIES, VEGUERS I PIRATES

Mentre es dediquen a pescar sabogues al riu, els interlocutors tracten de les excel·lències del medi físic del territori de Tortosa. Una de les mancances més manifestes, però, és la de les sèquies de rec, de fàcil realització en estar ja construït l'assut de Xerta-Tivenys, que serviria de resclosa d'arrencada. Lúcio obre el tema amb un discurs sobre la necessitat de les sèquies, alhora que denuncia «una grandíssima maldat, la major que may sia en lo món estada, que casi sap a espècie de traïsió la que fan a esta mísera ciutat los que li destorben tan notable y tan caudal edifici com aquest» (v, 198-200). Sembla que alguns ciutadans, una mà negra, posaven entrebancs a l'edificació de l'obra,

53. AHCTE. Correspondència 8, f. 108.

54. AHCTE. Correspondència 8, f. 152.

posant per davant els interessos personals al bé comú. La documentació mostra que el 1542 Despuig s'havia entrevistat amb Gil de Morlanes,⁵⁵ mestre de la sèquia imperial de Saragossa, amb l'objectiu que es fes càrrec del projecte, i formà part també d'una comissió de «consellers elets per lo Magnífic Consell General sobre la fàbrica de la sèquia de Som».⁵⁶ Quinze anys després l'obra seguia inacabada, fet que explica la ràbia i la frustració de Despuig.

En el col·loqui tercer es tracta l'ordenació del regiment de la ciutat per part de Ramon Berenguer IV després de la conquesta als àrabs. Lúcio explica l'origen de la figura del veguer com a representant reial, tot i que exposa també les seves limitacions davant el poder municipal després de la sentència arbitral de Guerau de Palou de 1370, que el sotmetia, de fet, al Consell. La ciutat imposà, a més a més, un sotsveguer de nomenament *popular*, així com la figura d'un jutge que compartiria la jurisdicció amb el veguer. És per això que Despuig podia comentar orgullosament sobre aquest oficial reial:

Y també volgué [el rei] posar lo veguè de la mà sua, com per a vuy lo posa lo rey per a fer eixecució de qualsevols provecions que por los oficials de la ciutat se provehixen. Però està tan restret en son ofici, que si no fa sinó lo que fer pot, no farà casi res més de eixecutar, com he dit, lo que administren lo creminal y lo fiscal y los altres que tenen càrrec del règimen de la ciutat està provehit, com sap millor lo senyor Fábio (III, 114).

Novament podem trobar un paral·lel real en la vida de l'escriptor: el 1546, quan exercia de jutge ordinari en cap del Consell, havia tingut certes discrepàncies amb el veguer Cristòfol de Costa, a qui Despuig havia acusat d'ingerència en la jurisdicció de la ciutat. Costa va respondre acusat-lo a la vegada de negligència en la funció del seu càrrec: «no fent vos lo que deveu en venir a cort cada dia en la hora acostumada».⁵⁷

55. Gil de Morlanes el jove, fill d'un homònim escultor de Daroca. Ambdós havien treballat, principalment a Saragossa, al servei de Ferran el Catòlic i de la casa reial d'Aragó (cf. MORTE, 2000).

56. AHCTE. Insaculacions 4, f. 20.

57. AHCTE. Man. Not 1353, s/f.

Conversant ara sobre els mecanismes de defensa de la ciutat, Fàbio fa referència a diversos atacs de corsaris nord-africans: un de 1523, un altre de 1547, en el qual es van capturar setanta-dos «turchs», un de 1553, i encara «altres infinites vegades [que] los havem pres qui quatre qui sis qui deu turchs, fent-los emboscades y usant ab elles de molt bons ardits de guerra». Potser en una d'aquestes bregues va adquirir el seu esclau Soliman, que vengué el 1546.⁵⁸ Don Pedro inquireix sobre la capacitat defensiva —«estareu fets tots a les armes»—, i Fàbio li ben assegura: «Podeu créurer, senyor, això, que u estam» (iv, 151-152). En la *dimensió real*, podem comprovar que, si més no entre 1551 i 1562, Despuig havia servit de capità d'una de les companyies militars ciutadanes que es mobilitzaven en cas d'atac pirata o de moviment de bandolers.

D'altra banda, la ciutat tenia dret, d'acord amb les antigues però vigents *Costums*, de quedar-se amb el botí pres als pirates. Aquest privilegi havia creat alguns conflictes amb els veguers, que reclamaven la presa com a regalia. El 1546, Despuig fou comissionat pel Consell per a negociar a Barcelona el dret dels pescadors a quedar-se amb la roba que havien pres d'una galera de «turchs» i que el veguer havia requisat.⁵⁹ Tant en les corts de Montsó de 1547 com en les de 1552, una de les instruccions que el consell d'assessors de la ciutat va donar als síndics fou la de fer valer el dret dels ciutadans sobre les captures obtingudes de les galeres de «moros» i «turchs», perquè, com Fàbio galleja, no se n'anessin «franchs de l'escot»; és a dir, sense pagar per la seva gosadia (iv, 152).

Val a dir que Gilabert (2000:143), estudiós dels atacs pirates a la zona, qualifica la visió de Despuig d'excessivament optimista, perquè tan sols esmenta les escomeses favorables a la ciutat, sense donar compte dels desastrosos atacs de 1521 i 1540 que delmaren la població d'Amposta; Despuig, segons Gilabert, voldria donar «una imatge positiva de la ciutat i del seu territori».

Tanmateix, no sempre s'oculten els aspectes negatius. Inquirint per

58. AHCTE. Man. Not. 1373, s/f. 8 de novembre de 1546. Despuig ven l'esclau Soliman, «de genere turcorum», de trenta-tres anys, per 80 lliures.

59. AHCTE. Correspondència 8, f. 87. 4 de març de 1546.

Don Pedro sobre el minso número d'habitants de Tortosa, Fàbio culpa les «febres mortals» de 1525 i 1547, resultants de les aigües que s'estancaven vora la ciutat,⁶⁰ així com les pestes de 1520, 1521 i 1530 (VI, 200). *Casualment*, Despuig era membre del consell del Morbo el 1547 i també el 1557 (MARQUÉS; CURTO, 1992: 241).

És famosa la descripció dels diferents peixos i arts de pesca emprats pels mariners tortosins, en la qual l'autor desplega un gran coneixement del tema (VI 185-188). Tampoc ens hem d'estranyar, perquè, entre les seves variades activitats mercantils, Despuig s'havia fet càrrec de l'arrendament de la peixateria de la ciutat (ROVIRA, 1996: 282) i n'havia negociat els establiments amb els pescadors.⁶¹

Aquests passatges presentats —i d'altres que podríem adduir— no fan sinó matisar i, alhora, amplificar allò que ja, poc o molt, sabíem: la implicació de Despuig en el govern municipal. A la llum d'aquesta intensa carrera com a dirigent local, de prohoms que destina la seva vida al servei de la *res publica*, entenem millor l'elogi del prevere Jaume Vidal a l'epigrama preliminar de l'obra, en el qual el considera «caput et regimen patriae, tu gloria nostrae». Deixant a banda la previsible adulació de Vidal —gaudia del benifet de Sant Lluç de la Seu, del qual era patró Despuig—, els adjectius 'cap' i 'timó de la pàtria' fan, certament, justícia a la dedicació i determinació de Despuig en tantes i tantes facetes del govern municipal.

Queda encara un aspecte que cal posar en relleu com a rúbrica a aquesta personalitat activa i reformadora, i també com a mostra de l'ascendència i del lideratge que exercí entre els seus conciutadans. Parlo de la dura crítica al bisbe Fernando de Loaces per la negativa a contribuir a la construcció de la catedral. És evident que l'enfrontament amb Loaces, personatge que havia estat inquisidor de Catalunya, li podia reportar problemes greus. Recordem el passatge:

60. Es tracta de les sèquies de les partides de la Vila Roja, Castellnou i de Caborrec, a la riba dreta del riu, actual horta de Roquetes. La documentació municipal reflecteix l'estancament d'aigües el 1547 i el temor del Consell que «per causa de elles se porà fer-se'n causa alguna malaltia a la present ciutat» (MUÑOZ; ROVIRA, 2000: 21).

61. AHCTE. Correspondència 8, s/f., 30 de març de 1546.

Don Pedro: [...] maravelle'm de com lo bisbe no té la obra de la Seu tota a son càrrech, tenint tanta renda com té y sabent que n té tan poca lo cos de la Església.

Fàbio: Ell se'n guardarà molt bé de això! En bon'ora donàs lo qu'és obligat conforme a la tacha, que prou se contentaria lo capítol, mas ni assò ni allò dóna.

Don Pedro: Per ventura segueix l'ordre del nostre arquebisbe don Thomàs de Vilanova, que poch temps ha és mort, lo qual estimava més distribuir tota sa renda entre pobres que deia eren temples vius de Déu, que no en edificar esglésies que són temples morts, o quiza té alguna gran cosa de criats, que serà com un espital y abrig de pobres gentils-hòmens.

Fàbio: Ni yo li veig tals criats, ni sé que fasa tals caritats; no que no tingua ocasió y encara obligació y força de fer-ho per la infinitat de pobres mendicants que vuy y à en Tortosa [...]

Don Pedro: No'm marvell donchs que no enprenga la obra de la seu perquè si aqueixa que de dret li és forçada no fa, com farà aquella que és voluntària?

Lúcio: De dret tan forçada i és la una com l'altra, segons opinió de molts que de les tres parts de la renda, dien que la primera ha de ser per a son viurer, la segona per a pobres y la tercera per a obrar esglésies.

Don Pedro: Lo bisbe que vuy tenim no's diu don Ferrando de Lloazes?

Fàbio: Senyor, sí.

Don Pedro: No és menester desconfiar, que si fins assí no ha fet, hi farà en alguna ora quant menys vos o pensareu, que me han dit qu'és rich home y tots temps se trau més del cru que del nu, y per altra part no ignora com a docte que és al que és obligat fer y si la vergonya no l'estimula, estimular-lo ha la consciència.

Fàbio: A la fe que és mester que Déu lo inspire en ayxò, que altrament forçat serà parar esta tan santa y tant necessària obra y seria molta desgràcia y molt gran vergonya que paràs (v, 78-79).

Despuig no pot ser més clar ni tampoc més dur amb el bisbe Loaces; el tortosí mostra de nou, com es pot apreciar, no un interès historicista o erudit, sinó d'assagista i polític que vol «incidir en el present, defensar reformes socials i polítiques, criticar argumentacions formulades recentment, denunciar abusos del moment», com observa Solervicens (1998: 38). Un lligall de l'Arxiu Capitular de Tortosa, que conserva còpies de diversos memorials que el Capítol va trametre a la

cort a fi de protestar per la renitència econòmica de Loaces, ens ajudarà a contextualitzar el passatge.⁶²

L'assumpte, de fet, arrenca amb el projecte d'ampliació de la Seu emprès pel Capítol i secundat pel bisbe Lluís Mercader (1513-1516) en vista de l'augment de població a la ciutat. El 1515 el bisbe va dotar l'obra amb 400 lliures anuals sobre la mensa episcopal tortosina; les obres, emperò, van quedar aturades a la seva mort, tres anys després, fins que cap al 1550 el Capítol va decidir engegar de nou l'empresa. Per tal de finançar el projecte l'Església tortosina va gravar els beneficiats amb diferents taxes; la ciutat, per la seva banda, hi contribuï amb 200 lliures l'any;⁶³ per últim es va reclamar al papa Juli III la pensió de 400 lliures concedides pel bisbe Mercader per a la fàbrica de la Seu, tant en el cas que hi hagués algun prelat al capdavant la diòcesi, com en temps de seu vacant, circumstància que es donava just quan es reprengué el projecte. El papa accedí a la demanda per mitjà d'un indult apostòlic i assignà jutges per arbitrar les dificultats que en poguessin sorgir.⁶⁴

El 1553, amb l'arribada del bisbe Loaces, començaren a sorgir problemes, perquè el prelat es negà a fer efectiu el pagament de la pensió tot al·legant que no hi estava obligat: «deya que Sa Magestad li havi fet mercè de dit bisbat líberament y sens càrrech». A partir d'aquí cadascú va jugar les seves cartes de dret per tal d'aconseguir el seu objectiu. Després del fracàs del Consell a concertar les parts, el Capítol va portar el cas davant l'abat de Benifassà Jeroni Sans, jutge delegat pel papa per a dirimir els litigis, segons l'indult apostòlic de 1551. Loaces, per la seva banda, va intentar pressionar l'abat de Benifassà recordant-li la subjecció que li devia com a bisbe, alhora que escrivia sengles cartes als virreis de Catalunya i de València en què argumentava que la cessió de la pensió per a l'obra disminuïa el patrimoni reial. Els moviments de Loaces van tenir efecte, ja que els virreis van

62. ACTo. *Memorial del Capítol de Tortosa per a mestre Cosme Viulaygua*. Sense classificar.

63. ADTo. Correspondència segle XVI. Dels procuradors al rei, 29 d'agost de 1554.

64. Segons Bayerri (1933-1960, vol. VIII: 45), el document, datat el 19 de febrer de 1551, es conserva a l'Arxiu Capitular de Tortosa amb la signatura «Cajón I, Conc. Apost. 20».

comminar Sans a sobreseure la causa fins que consultessin el cas amb la Cort.

El Consell i el Capítol van haver de moure fitxa: l'agost de 1554 els primers van enviar —almenys en dues ocasions— Despuig al monestir de Benifassà per a convèncer Sans que es fes càrrec del cas.⁶⁵ El Capítol, a la vegada, va informar el virrei de Catalunya i l'Audiència sobre l'assumpte i va aconseguir la rectificació del primer, que escriví a Sans amb l'ordre de passar endavant amb el plet. Malgrat nous intents de Loaces per a inhabilitar Sans, finalment l'abat va sancionar que el bisbe havia de pagar les 400 lliures.

Vista la sentència, la primera resposta de Loaces fou excomunicar Sans —l'abat morí, però, el desembre de 1554—, tot i que poc després va canviar d'estratègia i es va avenir a escriure a Felip II conjuntament amb el Capítol a fi d'arribar a una solució arbitrada. Finalment, el 4 d'octubre de 1555 el príncep comminava les dues parts a contribuir a l'obra de la Seu, tot i que no arriba a precisar-ne la quantitat:

Nuestra voluntad determinada es que la hobra de la dicha iglesia [...] no esté más de la manera que está; antes bien, que aquella passe adelante y juntamente procuréys por todas las vías y medios que se pudieren y pareserán convernir a que todos de su voluntad vengan a querer contribuir, cada uno por su ratta, con la mayor pensión que conforme a las rentas que cada parte tuviere se pudiere asser para el efecto de la dicha fábrica.⁶⁶

El primer que relacionà el Despuig *real* enfrontat al bisbe Loaces fou Bayerri, el qual fa referència a l'acta capitular de 25 de setembre de 1554, «en la que se recogen ecos de ciertas cosas ocurridas, relacionadas con la obra y al parecer con el Obispo, contra quien hubo de habérselas muy seriamente el citado Despuig: 'valerosament se-s hagu dit Mosén Puig'» (BAYERRI 1933-1960, vol. VIII: 758). El fet que la sèrie d'actes capitulars del segle XVI estigués incompleta ha impossibilitat la comprovació d'aquest acord i l'aprofundiment en la qüestió.

65. AHCTE. Correspondència 8, f. 225v., f. 227v.-228. 8 d'agost i 27 d'agost de 1554.

66. ACTO. *Memorial del Capítol de Tortosa per a mestre Cosme Viulaygua, s/c.*

No obstant això, alguns volums d'actes capitulars —si més no, l'esborrany del mateixos— es troben sota l'etiqueta dels protocols del notari capitular Pere Perera, la qual cosa ens va portar a trobar l'acta en qüestió. Heus aquí el document:

Deliberarunt que sia feta una ambaixada a la Ciutat de Tortosa acerca de què els és stat referit que contra lo Mg. M^o Xr[is]tòfol Despuig se rebé algunes informacions y enquestes de certes coses passades, y perquè és molt justa cosa als que han afavorit la Iglésia en los negocis consernents a la present temporada, principalment en lo de la obra, en lo qual valerosament s'és hagut dit m^o Puig per comissió de la Ciutat ab altres elets per aquella y per no ésser ingrats a tant santa obra, com han fet y speren d'ells la faran, així mateix en les altres coses tocants al bé de la Iglésia. Per ço, inseguint dita delliberació, done comissió per a fer una ambaixada als molt Rms. Srs. ja elets y al Sr. canonge Montreal acerca del negoci de la fàbrica y a offerir-se a la Ciutat que en tot lo que podrà afavorir y suplicar bonament y ab justícia ho fassen, com se confia d'ells se farà.⁶⁷

Segons sembla, Despuig fou comissionat pel Consell per a concertar el bisbe i el Capítol, fet que li valgué l'avversió de Loaces, que va intentar desacreditar-lo mitjançant «informacions y enquestes de certes coses passades» que havien arribat a oïdes del Capítol. Per entendre millor aquest entrellat d'intrigues i xantatges que s'intueix llegint entre línies —i llegint rectament també— cal emmarcar l'enfrontament entre el bisbe i el Capítol dins la lluita per la primacia a les diòcesis desfermada ja durant el concili de Trento. D'acord amb Fernández Terricabras (2000), el nou enfocament tridentí intentà imposar una estructura piramidal en la qual el bisbe havia de tenir el control absolut sobre els fidels, la qual cosa suposava passar els discs capitols catedralicis, facció eclesiàstica de les oligarquies locals, per l'adreçador.

L'enfrontament entre el Capítol i el Consell contra Loaces s'esdevé precisament en un dels moments de major tensió a causa dels intents dels bisbes per visitar els capítols, que al·legaven antics privilegis que suposadament els eximien de les visites. I l'oriolà Fernando de Loaces no era un prelat fàcil de manipular ni d'intimidat, sinó més

67. ACTo. Pere Perera 19, s/f., 26 de setembre de 1554.

aviat tot el contrari. Ja el 1533 el Consell de Cent barceloní s'havia queixat a l'emperador del tarannà del llavors inquisidor de Catalunya: «sia de mercé sua voler manar y provehir dit inquisidor sie remogut del dit offici per ésser persona molt scandalosa y amadora de novitats» (CASALS, 2000: 242).

Els memorials entregats pel Capítol al síndic Violaigua inclouen una bateria d'arguments per a utilitzar contra Loaces, segons les circumstàncies i la conjuntura. Allí es posa de manifest la guerra bruta entre el bisbe i el Capítol, el nivell moral del qual era, segons sembla, equiparable al del prelat. La documentació parla del malestar que Loaces havia provocat a les anteriors diòcesis d'Elna i Lleida; ara a Tortosa «los vol trencar les constitucions y privilegis que tenen [...] volent fer coses noves». ⁶⁸ Davant l'acusació de clerogàmia generalitzada, el Capítol respon, d'una manera infantil, que pitjor exemple donaven encara els oficials del bisbe. També se l'acusa —tal i com Despuig als *Colloquis*— de no donar almoina als pobres, així com de mercantilisme, de negligència a reparar els castells de les baronies del bisbat, de nepotisme, de no ordenar curats, de donar mal exemple als moriscos visitant-los en diumenge, de simonia, de «la llengua tan llarga y lo mal parlar que fa», etc.

Per la seva banda Loaces va exercir també els mètodes de pressió a l'abast: el 1554 va realitzar la visita al Capítol i engegà una investigació per «la gran infàmia que en aquesta ciutat ha contra moltes persones, axí ecclesiàstiques com seculares, que viuen públicament amancebats y han comessos y cometen de cada dia molt y diversos excessos en gran perdició de ses ànimes y gran scàndol del poble». ⁶⁹ De la investigació es conclou que els canonges Cerveró, Onofre Jordà, Miquel Miró, Martí Jordà, Tomàs Costa, Oliver de Boteller y Pere Cerdà vivien en flagrant i públic concubinat. Pere Cerdà, autor d'un dels epigrames preliminars als *Colloquis*, fou acusat d'anar amb la seva amistançada cantant i «fent sonades» nocturnes pels carrers de la ciutat (cf. VALLDEPÉREZ, 1997: 109-110). Els canonges van haver d'acatar la correcció i prometre esmenar-se.

68. ACTo. *Memorial del Capítol de Tortosa per a mestre Cosme Viulaygua*, s/c.

69. ACTo. Visites pastorals 3, s/f.

En definitiva, Despuig es va veure implicat, potser més del que hauria desitjat, en l'enfrontament entre Fernando de Loaces i l'oligarquia local. El currículum de Loaces mostra, però, que el tortosí havia tocat pedra: el prelat s'havia enfrontat al Consell de Cent barceloní com a inquisidor de Catalunya (CASALS, 2001: 242), i als capítols d'Elna i Lleida en el seu pas per aquelles diòcesis com a bisbe;⁷⁰ després de la seva etapa a Tortosa fou nomenat arquebisbe de Tarragona i també visitador de l'Audiència i els oficials reials de Catalunya; acabà la seva carrera com a arquebisbe de València (1567-1568).

El seu pes, tant a nivell religiós com polític, era aclaparador, això sense comptar els seus vincles amb la Inquisició. No és d'estranyar, doncs, que amb l'onada de repressió antiluterana deslliurada al final de la dècada de 1550, i amb un enemic del calibre de Loaces en disposició de moure qualssevol dels fils repressius a l'abast, un text tan crític i de regust erasmista com els *Colloquis* no veiés la llum fins al 1877, malgrat que l'obra estava a punt per a l'edició. Ni els paràmetres marcats pel concili de Trento, ni el replegament ideològic de la Corona hispànica enfront el perill luterà exterior, ni la subsegüent política de repressió inquisitorial n'aconsellaven la publicació. Venien temps de nicodeisme: les velleïtats crítiques havien de quedar portes endins o patir-ne les conseqüències, com fou el cas de dos intel·lectuals de la diòcesi de Tortosa contemporanis de Despuig: Pere Galès, d'Ulldedona, autoexiliat a França, detingut i finalment traspasat a les presons inquisitorials de Saragossa, i Pere-Lluís Berga, de Sant Mateu, relaxat —és a dir, 'cremat'— en estàtua, per luteranisme el 1572 (ALMENARA; ARDIT, 1997: 95-98).

CONCLUSIONS

Les dades documentals de Rovira (1996) i les aportacions d'aquest estudi ens permeten avançar en el coneixement de la personalitat de Despuig d'acord amb la línia marcada per Eulàlia Duran i Jo-

70. ACTO. *Memorial del Capítol de Tortosa per a mestre Cosme Viulaygua*. Sense classificar.

sep Solervicens, que veuen en el tortosí un assagista i polític esmerçat a incidir en l'*hic et nunc* per sobre d'altres d'interessos erudits. Duran (1981: 39) entengué perfectament el caràcter reformador dels *Colloquis*, especialment quant al regiment municipal, establint un paralelisme amb el tractat *Del reggimento di Firenze* de Guicciardini. Solervicens (1996: 88), en l'intent d'identificar la veu del Despuig dels anys quaranta, implicat plenament en el govern municipal, amb diferents parlaments de Fàbio, notava que, tal i com aquest personatge, Despuig «també devia haver buscat el profit immediat, devia haver estat immers en picabaralles de curta volada i devia haver estat amatent a les formes: a anar a missa, a estar bé amb el bisbe, a pensar ortodoxament».

La visió de l'«home solitari, retirat dels afers municipals, que vivia gràcies a l'ajuda d'una explotació agrícola» que presentava Duran (1981:17), d'acord amb la informació que tenia aleshores, superada ja gràcies a les investigacions de Rovira (1996:123), és ara més lluny. Si Despuig estigué retirat dels afers municipals fou, de fet, pel seu excés de zel per la *res publica*. Va intentar dirigir la ciutat legalment, exercint el govern municipal, però també mitjançant mètodes violents que continuaven l'antiga pràctica familiar de les bandositats. Els *Colloquis*, amb els seus arbitris, crítiques, denúncies i comptes passats amb els opositors són també, d'alguna manera, una peça més del pla de l'autor per controlar la seva ciutat, fos amb les armes o amb les lletres. Vet ací el títol d'aquest paper, *pugna pro patria*: just el lema que encapçalava la porta d'accés a l'interior de la Casa de la Ciutat, l'ídol que adorà amb devoció durant la seva vida, com diria el mateix Despuig.⁷¹

ENRIC QUEROL COLL

71. Aquesta portalada renaixentista es conserva avui en dia al Museu Municipal de Tortosa.

APÈNDIX DOCUMENTAL:
EXTRACTES DEL TESTAMENT DE CRISTÒFOL DE DESPUIG

En nom de Nostre Senyor Jesuchrist e de la humil Verge Maria, mare sua, advocada de tota Christiandat sia, amén. Sàpien tots com yo, Christòfol Despuig, donzell en la ciutat de Tortosa domiciliat, fill del magnífich mossén Pere-Joan Despuig, donzell en dita ciutat de Tortosa domiciliat y de la señora Francina Savartés, muller de aquell, deffunts, detengut en lo llit de greu malaltia de la qual tem morir, stant per la gràcia de Déu sa de pensa y ab ferma y manifesta loquella e memòria íntegra, desijant quant a Nostre Señor li plàcia apellar-me al seu sant y beney't regne li puga donar bon compte e rahó dels béns de fortuna que en aquest món me ha acomanat [...] de nou fas e orden lo meu últim e [f. 1v] darrer testament e darrera voluntat mia, en e per la forma següent:

E primerament, hans de totes coses, coman la mia ànima en mans de mon señor, Jesuchrist, lo qual per la salut del humanal linatge ha volgut pendre mort y passió corporal en lo arbre de la sanctíssima vera creu.

Item, elegesch en marmessors del present mon últim e darrer testament e darrera voluntat mia en les coses pies executors a la magnífica señora Massiana Curta, charíssima muller mia, lo magnífich mossén Francesch Corder y Desprats, ciutadà de la dita ciutat de Tortosa, lo noble Don Anníbal de Aldana, cavaller en dita ciutat de Tortosa populat, gendres meus, e lo venerable mossén Miquel-Joan Vilanova, clergue de la vila de Trayguera de la diócesi de Tortosa y beneficiat qui és del benefici sots invocació de St. Llätzer fora los murs de la present ciutat de Tortosa, de present avitant en casa mia [...]

Item, vull y man que tots mos torts, deutes e injúries sien pagats e satisfets [...] [f. 2].

Item elegesch sepultura al meu cors fahedora en la Seu de la present ciutat de Tortosa, en lo vas meu construhit en la capella de la Concepció de la Mare de Déu, fundada detrás lo altar major, volent y ordenant que així en lo acte de la mia extremaunció com de la mia sepultura toquen campanes, com en qualsevol altres coses concernents a la ànima y honra mia sia fet bé a tota voluntat y discreció de la dita señora Massiana Curta, charíssima muller mia, si viva serà, e si viva no serà sia fet bé y honorosament a coneguda dels restants marmessors meus.

Item, vull, orden y man que en la dita capella de la Concepció de Nostra Señora, sia fet y fabricat un vas sobre lo qual sia posada una losa de deu o dotze palms de llargària, y de sis palms o més de amplària, y de sobre dita llosa sien sculpides dos figures representant ma persona armada a usança de cavaller, y l'altra ab figura de dita ma muller, tenint sculpit als peus de la mia figura les armes mies de la manera que yo les use, ab lo timbre y lletra, y als peus de la figura de dita muller mia sien posades les armes que han usat de son llinatge, ab lo timbre que han costumad de portar, y en los cantons de dita llosa sien posades les armes de la dita capella, que són [f. 2v] una copa y sobre copa ab tres drachs, que ixen en lo cap superior de sobre copa, que són armes que acostumaven de fer los Macips, predecessors meus que acabaren de fer la dita capella de la Concepció de la Mare de Déu. Y entorn de la llosa sia posat un títol que designe estar soterrats yo y ma muller en dit vas, y que sia closa la dita capella de fusta reixada, y en la frontera sia fet un portal, y sobre aquell sien posades dites mes armes, així ab tot lo compliment com yo acostume de fer, ab timbre y lletra y colors.

Item, vull y man que per ànima mia y en remissió de mos peccats continent la mia mort seguida me sien dites y celebrades les set misses del benaventurat sant Gregori y les cinq misses del benaventurat sant Augustí, per aquell prevere que dita señora Massiana Curto, charíssima muller y marmessora mia li apparà [...]

Item, vull, orden y man que per ànima mia y en remissió de mos peccats y dels dits pare y mare meus y de tots els deffunts per tots temps, quiscun any

quiscun divendres de quiscuna semana me sia dita y celebrada una missa de *plagiis* y de altra part, per tots temps quiscun any trenta misses de rèquiem celebrades en la capella de la Concepció de la mare de Déu per aquells prevere o preveres que a dits marmessors meus apparà [...] [f. 3].

Item, vull, orden y man que per ànima mia y en remissió de mos peccats y de tots fels deffunts, per tots temps, quiscun any, dos dies aprés de la festa del benaventurat sant Jordi me sia dit y celebrat en lo altar del dit sant Jordi construhit en la iglèsia del collegi del benaventurat Sant Domingo de dita ciutat de Tortosa per los religiosos de dit collegi de Sant Domingo, un aniversari en lo qual vull, orden y man exhorte y pregue tant encaridament com puch hajen de entrevenir y assistir los señors regidors y elets y confreres de dita confraria de Sant Jordi qui anar-hi voldran. E per los treballs de aquells vull que a quiscun de dits confreres que s'i trobaran sia donada una candela de sera blanca de pes de una onza, poch més o menys, y més una candeleta clusa chica de cera blanca de les que solen donar a la confraria del Sanctíssim Sacrament, y, aquella cremant, offerisca a la missa. E per la celebració de dita aniversari y de dits gastos, vull que mon hereu perpètuament sie obligat pagar quiscun any mentres que dit aniversari se celebrarà, als dits frares de dit collegi de dit monestir de Sant Domingo, deu sous y lo que costaren dites candelas y candeletes, les quals mon hereu haje de donar per sí o per interposada persona en dita cele- [f. 3v] bració de dit aniversari [...]

Item, vull y man que atès que mossèn Onofre Despuig, *q^o* canonge de la Seu de la present ciutat, fill meu y de dita senhora Massiana Curta, charíssima muller mia, al temps que morí no tenia facultats competents per a fundar un aniversari general perpètuu en dita Seu, segons era tengut com ha canonge susdit. Per tant, y altrament, volent yo supplir la obligació sua, vull y man que en semblant die que yo moré, en quiscun any se celebre un aniversari general en dita Seu de Tortosa per la ànima del dit *q^o* mossèn Honofre Despuig, canonge fill meu. Per lo qual aniversari llegeu la quantitat acostumada y, aquella per dits marmessors meus sia donada al reverent Capítol de dita Seu de Tortosa per a que s'esmerse aquella a censal a obs de dita celebració de dit aniversari, ab que dit reverent Capítol fasse promessa a dits marmessors meus de fer celebrar quiscun any dit aniversari general en dita jornada si aquell dia no serà impedit, car si serà impedit serà aquell dia, dit aniversari se celebre lo dia [f. 4] aprés següent. La qual quantitat per a dit aniversari vull tinga lo hereu meu davall escrit temps de tres anys per a dar-la y que dit mon hereu dins los dits tres anys done la ànnua pensió de dita quantitat serà necessària per a la celebració de dit aniversari a rahó un [sou sis lliura], pregant al dit reverent Capítol sia content que en la part del claustro hon se solen soterrar los canonges de dita Seu se pugua posar una pedra ab lo effígie y memòria del dit mossèn Noffre Despuig, fill meu, segons alguns altres canonges

que són estats ne tenen. He a fer la dita effigia e memòria grave al hereu meu davall escrit si ya yo de ma vida no la hauré feta.

Item, vull, ordén y man que en lo vas que yo tinch en lo claustro de la Seu de la present ciutat, dit dels gentils hòmens, sia posada una pedra y en lo enmig de aquella sia posat un escut de les mies armes, y per lo semiobert en los quatre cantons de dita pedra li sien posats quatre scuts de les mateixes armes mies, y en dita pedra hi age un lletrer que digua que fins ad aquella hora designava la jornada que [sela] som estats soterrats en dit vas los de la casa de Despuig des de la conquesta de Tortosa fins en aquella hora.

Item, llegue y deixe a sor Vicenta Despuig, monja del monestir de Santa Clara de la present ciutat de Tortosa, filla mia y de la dita señora Massiana Curta, charíssima muller mia, deu lliures moneda barcelonesa donadores de vida de aquella quiscun any, pagadores per lo hereu meu davall escrit [...] [f. 4v].

Item, llegue y deixe a Aldonsa Despuig, filla mia y de la dita señora Massiana Curta, charíssima muller mia, muller que és del dit m^o Francesc Corder y Desprats, gendre y marmessor meu, la pensió de onze lliures y cinq sous moneda barcelonesa, la qual al present per lo señor Don Francesc de Montcada, compte de Aytona, quiscun any me respon de censal en certa jornada, les quals tot los dies de sa vida reba y exegescha. Y après mort de dita Aldonsa Despuig, filla mia, dit llegat pervinga a l'hereu meu davall escrit, lo qual llegat li fas y enteng a fer, és a saber, per tota part heretat legítima y supplement de aquella, y tot altre qualsevol dret que en mons béns puga alcançar, comprès lo que en dot de mons béns li he donat, que es trenta mília sous [...]

Item designa la heretat que yo tinc obligació de donar a ma filla Don[a] Anna Despuig, muller qui és del noble Don Anníbal [f. 5] de Aldana per la obligació y donació tinc feta en los capítols matrimonials fets y fermats en contemplació de matrimoni entre dit Don Anníbal de Aldana de part una, e dita Don[a] Anna Despuig, filla mia y de la dita señora Massiana Curta, muller mia molt amada, de la part altra, fermats en poder del discret mossèn Joan Guiamet, notari de la ciutat de Tortosa sots cert chalendari, designe y senyale, és la heretat de garroferal ab alguns arbres de olivers, la qual yo tinc y posesesch en lo terme de dita ciutat de Tortosa en la partida de la Planeta. És tenguda sots directa senyoria del venerable mossèn Pere Menet, prevere, com ha beneficiat del benefici sots invocació de Corpore Xristi en la Seu de la present ciutat de Tortosa per [blanc] fundat e instituhit a cens de deu sous moneda barcelonesa tots anys pagadors en certa jornada [...] los fruyts de la qual vull que reba en lo temps designat en los capítols matrimonials y no abans, com de aquella nos hajam retengut lo usufruyt dita dita señora ma muller y yo [...]

Item, llegue y deixe a dita Don[a] Anna Despuig, filla mia y de dita señora Massiana Curta, muller mia, muller que és del dit Don Anníbal de Al-

dana, gendre [f. 5v] altre dels marmessors meus, un mantell de dol de drap de [giot] [...]

Item, llegue y deixe al venerable mossèn Miquel-Joan Vilanova, clergue de la vila de Trayguera, de la diòcesi de Tortosa y beneficiat que és del benefici sots invocació de Sant Llàtzer, fundat e instituhit en la iglèsia de Sant Llàtzer, fora los murs de la present ciutat de Tortosa, de present atrobat en casa mia, altre qui és dels dits marmessors meus, lo usufruyt de aquella hereetat de olivar y garroferal que tinc y possehesc en lo terme del loc de Aldover, terme general de dita ciutat de Tortosa, en la partida dita de Porquet, de tal manera que de vida sua reba y faça seus los fruyts de dit olivar, y que sia obligat pagar lo cens de dit olivar que són cinc sous que fa al reverent Capítol de la Seu de Tortosa en la festa de Nadal, y açò per alguns bons serveis que de aquell tinc rebuts y espere a rebre. Y no res menys, llegue y deixe al dit mossèn Miquel-Joan Vilanova los aliments tot lo temps de sa vida en casa de mon hereu infraescrit, si en aquella estar voldria, y no en altra manera, al qual hereu meu davall escrit [f. 6] obligue en prestar dits aliments al dita mossèn Miquel Vilanova en lo modo dessus dit y no en altra manera.

Item, llegue y deixe a Gabriel Medina, criat meu, en remuneració y paga dels serveis que en ma casa ha fets, que si voldrà estudiar, mon hereu davall escrit lo haje de alimentar en lo Studi per temps de un any. E no res menys, atès que he entès son sant propòsit de voler entrar en religió y voler-ser fer fratre, quan tal propòsit de efectuar entenga, dit mon hereu lo haje de affavorir y ajudar-li en fer un hàbit.

Item, llegue y deixe a Lizabeth Simona, donzella criada mia, per los serveys que en ma casa ha fets, y en paga de aquelles sis lliures moneda barcelonesa, volent que dites sis lliures les compense en lo que se li deurà de soldada, e si res no se li devia, no res menys se li donen dites sis lliures.

Item, llegue y deixe a la dita senhora Massiana Curta, muller mia molt amada, vint-hi-cinc lliures moneda barcelonesa quiscun any per adiutori de aliments de vida de aquella, tant solament pagadores per dit hereu meu dessus escrit; finada, emperò, la vida de dita senhora muller mia, dit llegat de dites vint-hi-cinc lliures cesse e sia de ningun efecte, com si fet no fos per mi.

En tots los altres, emperò, béns e drets meus, o actions mies mobles e immobles haguts y per haver, e a mi pertanyeren e pertanyen [...], a Pau [f. 6v] Martí Corder y Desprats, nét meu, fill del sobredit mossèn Francesc Corder y Desprats y de la dita Aldonça Despuig, filla mia y muller de aquell, hereu meu universal fas e instituesch ab parte y condició que hage de pendre lo nom y armes mies, y que quan sia de edat de vint, fins en vint-hi-dos anys, se haje de armar cavaller, e applicarà pera d'açò totes les favors que pugua per haver la mersè de armar-se cavaller de nostron señor rey de Spanya, e quant d'ell no s' pugua haver, de altre príncep o señor, com ma intenció sia que lo dit

mon hereu sia de [sort] militar en totes maneres, e que de altra manera no sia hereu meu, arribant a la dita edat, sinó que sia de sor militar.

E si acàs lo dit Pau Martí Corder y Desprats, nét meu, arribat a la subdita edat no alcançara d'èsser militar, o si moria quan que quan [sic] hans de la dita edat, substituesc y a mi hereu universal fas e instituesc a Dionís Corder y Desprats, germà seu, ab los mateixos tractes y condicions dessús expressats en lo primer hereu, y no en altra manera.

Aquest és lo meu últim o darrer testament, e darrera voluntat mia, lo qual e la qual vull que valegua per dret de testament nuncupatiu en escrits o sens escrits, o per dret de codicils o per altra qualsevol darrera voluntat mia, la qual millor per ley o dret o per costum de Tortosa, constitucions de Catalunya o als valer pugna e tenir de la qual mia testamentària ordinació vull sien fetes [f. 7] tantes cartes quantes demanades ne seran, així per los dits marmessors meus, hereu o llegataris, com per latres qualsevol persones qui's esguarda per lo notari dejús escrit. Lo qual testament fonch fet en la present ciutat de Tortosa, dissapte, que contavem set del mes de agost de l'any de la nativitat de nostre señor Déu Jesuchrist, mil cinc-cents setanta-quatre. Senyal de mossèn Christòfol Despuig, testador sobredit, que lo present meu últim e darrer testament e darrera voluntat mia e coses en aquella contengudes, llohe, atorgue e ferme.

Testimonis són estats presents a la ordinació y confectió del present testament e per dit testador convocats y pregats per ésser testimonis, lo magnífich micer Jaume Simó, doctor en quiscun dret, ciutadà, y lo honorable mestre Joseph Moyano, sastre de la ciutat de Tortosa.

* * *

En après, dijous que contavem dotze del mes de agost, any de la nativitat de nostre señor Deu Jesuchrist mil cinc-cents setanta-quatre, e après mort del dit mossèn Christòfol Despuig, testador sobredit, a instància e requesta de la magnífica señora Massiana Curta, viuda relicta del *q*º mossèn Christòfol Despuig, testador, llegatària del magnífich mossèn Francesc Corder y Desprats y de Don Anníbal de Aldana, marmessors, y de les señores Aldonça Despuig y de Corder y de Don[a] Anna Despuig y de Aldana, filles, llegatàries [...] dins la casa del dit *q*º mossèn Christòfol Despuig, situada en lo carrer del Portal de la Rosa [...] ab alta e intelligible veu fonc publicat [...] lo dit e present testament.

BIBLIOGRAFIA

- Pere AUDÍ (1994): *Poder i societat: Tortosa, 1600-1650*, Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.
- Miguel ALMENARA i Manuel ARDIT (1997): *Nuevas perspectivas sobre los movimientos protestantes valencianos en el siglo XVI*, «Estudis», núm. 23, ps. 75-99.
- Ignacio ANZOÁTEGUI (1947) (ed.): *Erasmus. Coloquios*, Buenos Aires, Espasa-Calpe Argentina, S. A.
- Enrique BAYERRI (1933-1960): *Historia de Tortosa y su comarca*, Tortosa, Imprenta de Algueró y Baiges, 8 vol.
- Marià CARBONELL (1995): *Mossén Jaume Amigó i l'església d'Ulldemolins*, dins DD.AA.: *L'església de Sant Jaume d'Ulldemolins*, Ulldemolins, Ajuntament d'Ulldemolins, ps. 9-44.
- Àngel CASALS (2001): *L'emperador i els catalans*, Granollers, Editorial Granollers.
- Eulàlia DURAN (1981) (ed.): *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- Eulàlia DURAN (1982): «*Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*». *Resposta a unes «Notes a la nova edició»*, «Serra d'Or», núm. 271, ps. 43-44.
- Eulàlia DURAN i Josep SOLERVICENS (1996): *Renaixement a la carta*, Vic, Eumo Editorial.
- J. H. ELLIOTT (1986): *La rebelión de los catalanes (1598-1640)*, Madrid, Siglo XXI Editores.
- Desideri ERASME DE ROTTERDAM (1972): *Opera omnia. Ordinis primi, tomus tertius*, Amsterdam, North-Holland Publishing Company.
- Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2000): *Felipe II y el clero secular. La aplicación del Concilio de Trento*, Madrid, Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior.
- Jordi GILABERT (2000): *Atacs corsaris i sistema defensiu a la mar de l'Ebre. S. XVI*, «Recerca», núm 4, ps. 137-179.
- Stephen HALICZER (1993): *Inquisición y sociedad en el Reino de Valencia (1478-1834)*, València, Edicions Alfons el Magnànim.
- Joan IBORRA (2002) (ed.): *Martí de Viciana: «Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino»*, València, Universitat de València.
- José María MAESTRE (1987): *Poesías varias del alcañizano Domingo Andrés*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses.
- E. MARQUÉS i A. CURTO (1992): *Estudi de les mesures preventives del morbo en la ciutat de Tortosa des de 1557 a 1590*, dins Gimbernat. *Actes-Volum I. VII Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, Barcelona, Publicacions de la Universitat.

- Martí de VICIANA (1972): *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, València, Universitat de València. (Facsimil de l'edició de 1564)
- Francisco MARTORELL (1997): *Historia de la antigua Hibera*, Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.
- Jesús MASSIP (1981): *Notes a la nova edició de «Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa»*, «Serra d'Or», núm. 267, ps. 67-68.
- Jesús MASSIP (1982): *Resposta a Eulàlia Duran a propòsit dels «Colloquis» de Despuig*, «Serra d'Or», núm. 273, [29].
- Jesús MASSIP (1999): *Cristòfor Despuig: historiador i arxiver*, «*Nous Colloquis*», núm. 3, ps. 81-88.
- José MATAMOROS (1932): *La catedral de Tortosa*, Tortosa, Editorial Católica.
- Monumenta historica (1903): *Monumenta historica societatis Jesu. Sanctus Franciscus Borgia*, Madrid, Augustini Aural.
- Carme MORTE (2000): *Patrocinio artístico de los reyes y de la nobleza en Aragón a finales del Gótico y durante el Renacimiento*, dins DD.AA.: *Actes del I, II i III colloquis sobre art i cultura a l'època de Renaixement a la Corona d'Aragó*, Tortosa, Ajuntament de Tortosa, ps. 147-188.
- Hilari MUÑOZ (1994): *Algunes dades inèdites de Cristòfol Despuig*, «*Ramàs*», núm. 3, ps. 16-18.
- Hilari MUÑOZ i Salvador-J. ROVIRA (2002): *Tortosa en temps de Carles I, segons el llibre de rúbriques (1522-1556)*, Tortosa, Ajuntament de Tortosa.
- Manuel PEÑA (1997): *El laberinto de los libros*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- Enric QUEROL COLL (1999): *Tortosa, república literària (1475-1800)*, Tortosa, Consell Comarcal del Baix Ebre.
- Salvador-J. ROVIRA (1996): *Els nobles de Tortosa (segle XVI)*, Tortosa, Consell Comarcal del Baix Ebre.
- Josep SOLERVICENS (1996): *Dos assaigs sobre cultura i literatura dels segles XV i XVI*, Vic, Eumo Editorial.
- Josep SOLERVICENS (1997): *El diàleg renaixentista: Joan Lluís Vives, Cristòfor Despuig, Lluís del Milà, Antoni Agustí*, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat.
- Josep SOLERVICENS (1998): *Cristòfor Despuig, ni historiador ni arxiver*, «*Recerca*», núm. 2, ps. 35-49.
- Santiago VALLDEPÉREZ (1997): *Tortosa en temps de Felip II. Cristians vells i nous a la diòcesi tortosina (1556-1598)*. Tesina inèdita llegida a la Universitat de Barcelona el 16 de setembre de 1997.
- Vicente XIMENO (1747-1749): *Escritores del Reyno de Valencia*, València, Joseph Estevan Dolz. 2 vol.